

Dr hab. Ewa Danowska
Polska Akademia Umiejętności

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Przemysława Jędrzejewskiego pt. „Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego (1790-1792)”

Każdą pracę naukową pogłębiającą stan wiedzy historycznej zarówno o czasach Sejmu Czteroletniego, jak i województwie krakowskim w owym okresie należy przyjąć z zadowoleniem. Autor podjął się zadania niełatwego, a zarazem oryginalnego, bowiem działalność Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych, na ziemiach koronnych Rzeczypospolitej, nie jest dogłębnie poznana.

Funkcjonowanie Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej w województwie krakowskim nie było zatem dotychczas przedmiotem wnikliwych badań i analizy. Dokonał tego, to oparciu głównie o materiały rękopiśmienne, dopiero mgr Przemysław Jędrzejewski w swej dysertacji doktorskiej. Zauważyć należy, że Autor w poszukiwaniu źródeł dotarł do wielu placówek archiwalnych i bibliotecznych, stąd kwerenda wykonana została znakomicie i przyniosła wymierne efekty. Doktorant wszedł na szlak badawczy nie przetarty dotychczas poważniejszymi badaniami źródłowymi.

Tytuł rozprawy doktorskiej został sformułowany konkretnie i jasno, a temat pracy naukowej ważny naukowo, dobrze sprecyzowany i w moim przekonaniu metodologicznie rozwiązany poprawnie. Konstrukcja przedstawionej pracy jest jasna, harmonijna i logiczna. Recenzowana rozprawa doktorska jest obszerna, liczy łącznie 351 stron tekstu, wliczając w to materiał ilustracyjny w formie skanów map.

Czytelnik nie powinien pominąć bardzo dobrze i ciekawie napisanego Wstępu. Cel pracy został jasno określony i jak się okaże podczas lektury całości pracy, został on osiągnięty. Wykazana została potrzeba podjęcia badań nad Komisjami Porządkowymi Cywilno-Wojskowymi w województwie krakowskim. Autor przedstawił dotychczasowy stan badań nad instytucjami administracji terenowej w okresie Sejmu Wielkiego, nie pomijając żadnej publikacji poświęconej tej tematyce. Podał ramy czasowe działalności oraz zasięg terytorialny Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w woj. krakowskim, ich zakres kompetencji i zadań. Autor wymienił zastosowane metody badawcze, a także scharakteryzował bazę źródłową. Zaznaczyć należy raz jeszcze, iż dysertacja doktorska mgr.

Przemysław Jędrzejowski powstała w oparciu głównie o źródła archiwalne, dotychczas nieopracowane, a także źródła drukowane. Ten aspekt wpływa na wysoką ocenę naukowej wartości pracy, jako wnoszącej znaczący wkład do badań nad organami terenowymi okresu Sejmu Czteroletniego

Praca składa się ze wspomnianego wstępu, czterech rozdziałów w układzie problemowym, podzielonych na podrozdziały, zakończenia, aneksów i bibliografii, przy tym niezbędnych spisów tabel i map oraz tytułów materiału zawartego w aneksach.

Proporcje między objętością poszczególnych rozdziałów zostały zachowane, a całość zebranego materiału prawidłowo podzielona i usystematyzowana. Do struktury całości pracy nie można mieć zastrzeżeń – jest przemyślana, a tytuły kolejnych rozdziałów i podrozdziałów ściśle odpowiadają zawartej w nich treści.

Przechodząc do omówienia poszczególnych rozdziałów, należy zwrócić uwagę na ich bogatą tematykę usystematyzowaną w logiczny i klarowny sposób.

Rozdział I zawiera informacje o próbach zreformowania magistratur centralnych i administracji terenowej, nie tylko w epoce stanisławowskiej. Autor podał okoliczności i fakty związane z ustanowieniem Komisji Wojskowych Cywilno-Wojskowych dla poszczególnych terenów Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Poprzedzone to zostało rysem historycznym administracji i zarządzania w kraju, w porównaniu z innymi państwami europejskimi, a także teoriami i postulatami polityków i publicystów w tej kwestii. Przedstawione zostały wszelkie poczynania Sejmu Czteroletniego w sprawie zwiększenia liczby wojska, ale też dotyczące spraw skarbowych i reform ustrojowych. Autor szeroko omówił proces związany z uchwaleniem terenowych kolegialnych organów administracji podczas kolejnych posiedzeń sejmowych. Zaletę dysertacji doktorskiej stanowi opracowanie tabeli, w której w przejrzysty sposób zostały podane kolejno nazwy poszczególnych powołanych pięćdziesięciu Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych z ich siedzibami i zasięgiem oddziaływania. Autor podał także zakres kompetencji Komisji, zasady wyboru i działalności komisarzy oraz trybu urzędowania, ustalone przez sejmowe konstytucje. Ostatni podpunkt pierwszego rozdziału poświęcony został organizacji i strukturze kancelarii krakowskich komisji – powiatu krakowskiego i proszowickiego oraz lelowskiego i ksiąskiego. Autor wymienił składy dwóch Komisji Cywilno-Wojskowych woj. krakowskiego, ustalone 8 lutego 1790, podając charakterystykę komisarzy - kariery, poglądy czy urzędnicze doświadczenie. Bardzo słusznie Autor nie zagłębiał się zbyt w ich życiorysy, stąd charakterystyka ta jest klarowna jako zarys (udany!) zbiorowego portretu ludzi tworzących te organy. Kolejne zmiany składu Komisji obrazuje w przejrzysty i dokładny sposób tabela. Nie pominięto również istotnej

sprawy scharakteryzowania terenu na którym działały Komisje woj. krakowskiego, zilustrowane skanami ówczesnych map. Wiele miejsca poświęcono szczegółom organizacji i trybowi urzędowania Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych, formom działalności oraz komunikacji z innymi magistraturami Rzeczypospolitej i m. in. magistratami miast. Zauważone zostały także wszelkie aspekty finansowe związane z działalnością Komisji oraz praca kancelarii. Rozdział pierwszy jest wyczerpujący i nader sensownie podsumowany.

Kolejne rozdziały poświęcone są poszczególnym aspektom działalności Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych, na bardzo dobrze zarysowanym tle historycznym, ułatwiającym zrozumienie tematyki, a równocześnie 'nie „zawieszających w próżni”' poszczególnych ich poczynąń. Tak Autor uczynił w rozdziale drugim, omawiając szczegóły zainteresowania Komisji i pracy związanej z wojskowością. Doktorant dokonał charakterystyki sytuacji wojska w Rzeczypospolitej w XVIII wieku, wspominał o ustanowionych Komisjach Wojskowych dla Korony i Litwy oraz zakresie obowiązków i działalności Departamentu Wojskowego Rady Nieustającej we wszelkich aspektach. Następnie przedstawił stan i sytuację wojska na terenie województwa krakowskiego i spraw finansowych związanych z jego utrzymaniem. Dokonał analizy zakresu kompetencji Komisji Porządkowych Województwa Krakowskiego w odniesieniu do wojska, obejmujących głównie sprawy aprowizacji, kwaterunku, w tym dane dotyczące współpracy z magistratami miast i daty istotnych decyzji. Uwzględnione też zostały wiadomości dotyczące poboru rekruta, a równie ciekawą lekturę stanowi opisana kwestia dezercji z wojska, a także ustawodawstwo w sprawach wojskowych w czasie wojny polsko-rosyjskiej 1792 r. oraz współpracy z magistraturami rządowymi. Na marginesie pragnę dodać, iż w Bibliotece Naukowej PAU i PAN (Miscelanea historyczne dotyczące Załuskich, rkps 7156, k. 16) znajduje się oryginalny list Komisji Wojskowej Obojga Narodów do Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Woj. Krakowskiego, powiatów ksiąskiego i lelowskiego z 25 VII 1791 r., w której uprasza ona o dostarczenie strzelców go regimentu gen.-majora Józefa Wodzickiego.

Rozdział III poświęcony został sądownictwu Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych Woj. Krakowskiego i działalności z zakresie porządku publicznego. Nie zostały pominięte aspekty wzajemnych relacji z Komisją Policji Obojga Narodów, a także zakres kompetencji i działalność w zakresie sądownictwa. Autor podał wiele przykładów rozpatrywanych spraw sądowych, które dobrze wprowadzają w klimat epoki i ówczesnych realiów. Jeden z podrozdziałów został poświęcony statystyce i kontroli migracji ludności, czym także zajmowały się Komisje Cywilno-Wojskowe Woj. Krakowskiego. W kręgu zainteresowań tej administracji terenowej pozostawały spisy ludności pozostawały jak

również sprawy paszportowe (szkoda, że Autor nie przedstawił skanu ówczesnego paszportu), a także sprawy z codziennym bytowaniem ludności, szczególnie „ludzi luźnych” na podległym jurysdykcji Komisji terenach. Autor nie ograniczał się jedynie do tych zagadnień, podając również informacje dotyczące m. in. spraw więziennictwa, czy przepisów przeciwpożarowych. Nie pominięty został także nadzór Komisji nad opieką zdrowotną, stanem higieniczno-sanitarnym i szpitalnictwem. Wszelkie zamieszczone tu informacje są wyczerpujące jak i bardzo ciekawe, tym bardziej, że oparte w głównej mierze (podobnie jak uprzednie) na źródłach archiwalnych, co stanowi dużą wartość i możliwość dla czytelnika zapoznania się z codzienną rzeczywistością w województw krakowskim schyłku XVIII wieku.

W rozdziale IV szeroko została omówiona kwestia kontroli ze strony Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych Województwa Krakowskiego. Autor logicznie podzielił ten rozdział na poszczególne podrozdziały traktujące o danym zagadnieniu, zaczynając od zasadniczych informacji na temat systemu podatkowego i finansowego obowiązującego od początków panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W toku narracji Autor logicznie powiązał fakty z kolejno uchwalanymi przez sejm konstytucjami odnośnie do skarbowości. Zaletę stanowi podanie zakresu czynności poszczególnych komisarzy porządkowych cywilno-wojskowych np. w przypadku przeprowadzenia lustracji dymów, a także systemu poboru różnego rodzaju podatków w województwie krakowskim. Doktorant szczegółowo potraktował sprawy zainteresowania komisarzy szeroko pojętym rozwojem gospodarczym w województwie – rolnictwem, leśnictwem, przemysłem wydobywczym (poszukiwania źródeł soli), manufakturami i warsztatami, handlem krajowym i zagranicznym. Nie pominięty został aspekt kontroli nad cenami, miarami i wagami w województwie, infrastrukturą komunikacyjną (m. in. lustracja dróg) oraz nadzorem nad szkolnictwem parafialnym.

Dysertację doktorską zamyka Zakończenie. Jest ono nader interesujące. Autor napisał o schyłku tych magistratur terenowych, którym poświęcił pracę i podsumował ich działalność. Podał opinie dotyczące ich funkcji i znaczenia dla kraju, wskazując sukcesy jak i niepowodzenia. Pokusił się o własną ocenę, a także wskazał tematy dotyczące zagadnienia lokalnej administracji publicznej w ostatnim okresie istnienia Rzeczypospolitej, które warto wziąć pod uwagę w dalszych badaniach.

Zaletę dysertacji doktorskiej mgr. Przemysława Jędrzejewskiego stanowią Aneksy. Uzupełniają one obraz funkcjonowania Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych

Województwa Krakowskiego. Podany został opis Wielkiej Wagi, lazaretu miejskiego, a także tabele dotyczące szkolnictwa parafialnego w województwie - opracowane przez Doktoranta.

Bibliografia w przejrzysty i logiczny sposób obejmuje materiały wykorzystane przy pisaniu pracy. Wymienione są liczne źródła archiwalne, opracowania i artykuły. Zostały prawidłowo uszeregowane, poczynając od wykazu źródeł archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych, po netografię.

Przypisy zostały sporządzone prawidłowo. Zawierają niezbędne dane i wskazówki, niekiedy dodatkowe komentarze uzupełniające tekst, a równocześnie nie rozbijające toku narracji. Są też dowodem na skrupulatność i dyscyplinę naukową Autora. Należy dodać, iż Autor w pełni zapanował nad rozbudowaną bazą źródłową i literaturą przedmiotu, co wymagało dyscypliny i dobrego warsztatu naukowego.

Rozprawa mgr Przemysława Jędrzejewskiego została napisana poprawnie, co więcej, doskonałą polszczyzną, a nawet z pewnym literackim polotem, chociaż przedstawia i omawia niekiedy niełatwe do opracowania dokumenty z ówczesnej epoki i nie zawsze proste do przekazania fakty. Praca jest interesująca i przystępna w czytaniu.

Autor nie ustrzegł się jednak szeregu drobnych błędów, wynikających zapewne z nieuwagi płynącej ze zbytniego „oswojenia” materiału do przekazania.

I tak, zaczynając od Bibliografii. Nie do końca prawidłowa jest nazwa: Biblioteka Czartoryskich, skoro oficjalnie instytucja ta nosi nazwę „Biblioteka Książąt Czartoryskich” lub „Biblioteka XX. Czartoryskich”. Z kolei pełna nazwa kolejnej placówki, gdzie Doktorant korzystał z rękopisów, to nie Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk, lecz „Biblioteka Naukowa PAU i PAN”. Drobny błąd się wkradł w nazwę: „Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauki” – powinno być: „...Przyjaciół Nauk”. Autor zatem nieprecyzyjnie podał te nazwy zarówno we Wstępie (s. 9), jak i niestety, konsekwentnie, w tekście i Bibliografii.

Brakiem konsekwencji wykazał się Autor przy podawaniu pisowni nazwy Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej. Jakkolwiek nazwa ta w tytule pracy pisana jest z wielkich liter, to w treści pracy – zarówno z małych lub wielkich. Wskazane byłoby, aby Autor zdecydował się na przyjęcie jednej z tych opcji i konsekwentnie się tego trzymał. Ponadto chciałam zwrócić uwagę na pisownię „proszowski” czy: „proszowicki” jako przymiotnika od miejscowości Proszowice. *Nowy słownik ortograficzny PWN*, oprac. E. Polański (Warszawa 1997, s. 612) wskazuje formę „proszowicki”, nie negując też formy „proszowski” jako regionalizmu. I tu wskazane byłoby kilka słów objaśnienia w przypisie, podawania takiej czy innej formy nazwy, z zaakcentowaniem formy nazwy używanej w dokumentach

osiemnastowiecznych. Zob. w Spisie aneksów (s. 333, por. aneks 1 i 4) mamy podane dwie różne wersje.

Nieco zamieszania może powodować częsta zmiana nazwy wychodzącego w latach 1786-1793 tytułu czasopisma, na ogół nazywanego „Dziennikiem Handlowym”, wydawanym przez Tadeusza Podleckiego. Autor poprawnie podaje aktualną wersję tytułu w danym czasie, z reguły rozbudowaną, choć we Wstępie, w przypisie, może warto byłoby podać informację o tych zmianach, by nie sugerować czytelnikowi, iż są to różne czasopisma, (zob.: E. Danowska, „*Dziennik Handlowy*” (1786-1793) w świetle literatury przedmiotowej, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, t. XII, z. 2 (24), s. 94). Podobne zamieszanie mogą powodować zmiany tytułu czasopisma wydawanego przez Piotra Świtkowskiego - od 1782 r. jako „Pamiętnik Polityczny i Historyczny”, a od 1784 r. „Pamiętnik Polityczno- Historyczny”. Tu warto sięgnąć do opracowania I. Homoli Dzikowskiej, *Pamiętnik Historyczno-Polityczny Piotra Świtkowskiego 1782-1792* (Kraków 1960).

Gwoli pewnych uzupełnień i sprostowań można dodać, iż imię starościny lanckorońskiej Wielopolskiej (s. 114, w. 10 od góry) to Teresa Apolonia z Sułkowskich (zob.: T. Żychliński, *Złota księga...*, t. 9, s. 195; A. Perlakowski i M. Zwierzykowski, *Sułkowski Aleksander*, PSB, t. 45, s. 525). Natomiast starościna wolbromska przywołana w tekście Urszula Dembińska z Morsztynów, nie Antonina Dembińska (s. 144, w. 15 od góry). Niestety, brak jest nazwiska kasztelana czchowskiego Teodora (s. 144, w. 12 od dołu). Drobną wkradł się w nazwisko posła pińskiego Mateusza Butrymowicza, nie: Burtmowicza – (s. 29, wers 5 od dołu). Z kolei nazwisko posła dobrzyńskiego brzmi prawidłowo: Zboiński, nie Zbojński (s. 31, w. 3 od góry), a właściwe nazwisko Michała Grodzkiego to Grodzicki (s. 44, w. 1 od góry). Michał Czacki był posłem czernihowskim (zob. Czernihów, obecnie na terenie Ukrainy), a nie czernichowskim (s. 30, w. 10 od dołu). Ponadto: nie „alternatywa” lecz „alternata” (s. 30, w. 2 od dołu), nie: powiat „pilźniński” lecz „pilzneński” w woj. sandomierskim (s. 31, w. 1 od dołu). Nazwa miejscowości to: Paczółtowice, nie: Paczółkowice (s. 149, w. 2 od góry), ma być: hutman ratuszny, nie hetman (s. 197, w. 2 od góry). Dobrze byłoby podać polskie znaczenie słowa „cuchthaus” (zob. *Zuchthaus* – zakład karny, poprawczy) (s. 202, w. 4 od dołu). Prymas Michał Jerzy Poniatowski, nie: Michał Józef (s. 218, w. 4 od góry). Nazwisko autora: Zbigniew Szcząska, nie Szcząski (s. 348, w. 3 od dołu. Ponadto *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*, wyd. K. Estreicher, t. 2, w serii „Biblioteka Krakowska” nr 41 (s. 350, w. 13 od dołu).

Wymienione powyżej uwagi nie umniejszają osiągnięć Autora, stanowić natomiast mogą punkt do rozważenia, czy też wzięcia pod uwagę przy przygotowywaniu dysertacji do druku. Do podjęcia starań o opublikowanie jej w formie książkowej gorąco Autora zachęcam.

Recenzowana praca świadczy o dobrym opanowaniu przez Doktoranta warsztatu historyka, a tym samym o właściwych kwalifikacjach i zdolności do podejmowania samodzielnej pracy naukowej. Jest efektem zasługującego na pochwałę dużego wysiłku badawczego i znajomości źródeł. Świadczy o zdolnościach badawczych doktoranta, jego dociekliwości, a także umiejętności wyciągania właściwych wniosków oraz formułowania celnych i syntetycznych podsumowań.

Z przyjemnością stwierdzam, iż praca doktorska „Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego (1790-1792)” autorstwa mgr. Przemysława Jędrzejewskiego odpowiada wymogom stawianym dysertacjom naukowym i zasługuje na przedstawienie do publicznej obrony. Spełnia wszystkie wymogi ustawowe (w rozumieniu ustawy z 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach tytule w zakresie sztuki, art. 13 p. 1 w/w ustawy). Wnioskuje o dopuszczenie Autora pracy do kolejnych faz przewodu doktorskiego.

Kraków 12 IX 2016r.

Ewa Danowska